

Журнал «Рідне слово» (Польща). – № 8

УДК 371. 015.3:373.2.034

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНО-ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДОРΟΣЛИХ У ДІТЕЙ 5-ГО РОКУ ЖИТТЯ

Карнаухова А.В.

Початок нового тисячоліття на фоні стрімкого науково-технічного прогресу входить в історію людства як епоха особливої антигуманності, адже новий етап розвитку суспільства вже встиг ознаменувати себе жорстокістю, бездушністю, моральною безпринципністю, кровопролиттям та насильством, що постає перед нами чи не всесвітньою проблемою – соціальною, психологічною та педагогічною і зумовлює вихід освіти на новий якісний рівень – спрямованість на гуманістичні ідеали виховання.

В умовах національного відродження духовності та культури українського народу у педагогічній, психологічній та філософській літературі роль особистості та її моральної відповідальності стала розглядатися як провідна риса сформованої особистості.

У психологічному плані сутність гуманності полягає в обумовленій моральними цінностями налаштованості на інших, здатності до переживань за них, до співчуття, співучасті у співпраці, адже термін “гуманний” у перекладі з латинської означає – людяний. Людяність або ж гуманізм, як риса характеру найповніше виявляється у любові та повазі до людей і передбачає високий рівень вимогливості до себе.

Виховання високих духовних цінностей особистості неможливе без формування найперших моральних якостей – шанобливого ставлення, поваги до батьків, найрідніших і найдорожчих людей, бо саме вони передбачають розвиток у дітей цілого комплексу моральних почуттів, норм поведінки, етичних правил. Недарма повага розглядається етикою як один з найважливіших принципів моральності особистості, в якому фактично визначається гідність особистості людини (А.Архангельський, І.Кон, О.Дробницький).

Психолого-педагогічні дослідження одноставно доводять, що дошкільний вік є періодом початкового становлення особистості. Саме у перші роки життя закладаються основи гуманізму, розвиваються моральні уявлення, почуття, звички, які визначають подальший розвиток особистості.

Вивчаючи стан проблеми формування поваги до батьків у науковій літературі, ми дійшли висновку, що вона здавна привертала увагу і була предметом наукових досліджень філософів, педагогів, психологів усього світу, але продовжує залишатися актуальністю сьогодення. До проблеми формування шани до батьків, вивчення взаємовідносин поколінь у тій чи іншій мірі зверталися вчені різних держав та епох: Я.А.Коменський, Д.Локк, Й.Песталоцці, Ж.Ж.Руссо, Г.Сковорода, К.Ушинський, В.Белінський, В.Сухомилинський, А.Макаренко та інші.

Питання формування шани до батьків сучасними науковцями розглядається різнопланово. У низці психолого-педагогічних досліджень ними вивчаються різноманітні засоби формування цієї моральної якості: збереження й освоєння традицій національного виховання (Л.Повалій); умови сімейного виховання взаємовідносин батьків, їх власний приклад моральної поведінки, загальний рівень моральної культури родини (Т.Алексєєнко, Д.Бакієва, Г.Григоренко, К.Щербакова).

Як свідчить низка наукових праць (М.Боришевський, О.Запорожець, Г.Костюк, С.Рубінштейн та ін.), до складу певних моральних якостей особистості входять три основні компоненти: когнітивний, емоційний та практичний. Розглянемо кожний із цих компонентів і схарактеризуємо їх взаємозв'язки у формуванні шанобливого ставлення до дорослих.

Формування в дитини шанобливого ставлення до дорослих – складний процес, який передбачає формування в неї моральної поведінки та свідомості, що тісно пов'язано з формуванням етичних уявлень, моральних знань, доступних розумінню дитини таких уявлень. Нерозуміння суті поваги, ролі дорослих у суспільстві і в житті кожної людини, відсутність знань про правила поведінки з батьками відповідно до загальновизнаних гуманістичних

принципів, норм моралі робить неможливим сам процес формування в дітей гуманних якостей по відношенню до дорослих.

В основі моральних якостей, у тому числі і шани до дорослих, лежать знання про моральні норми, доступні розумінню дітей дошкільного віку. В етико-психологічній літературі моральна норма розглядається як одна із найбільш простих форм моральних вимог. О.Гусейнов, І.Кон зазначають, що вона виступає у подвійному вигляді: як елемент моральних відносин і як форма моральної свідомості. З одного боку, це норма поведінки, звичай, постійно відтворюваний в однотипних вчинках багатьох людей як моральний закон, обов'язковий для кожної людини. У всякому суспільстві існує об'єктивна потреба в тому, щоб у певних ситуаціях, які часто повторюються, люди діяли однотипно. Ця потреба практично реалізується при посередництві моральної норми. Її зобов'язуюча сила для кожної окремої людини засновується на інших формах практично вираженої влади суспільства. Автори відзначають, що моральною свідомістю моральна норма формулюється у вигляді наказу, однаково зверненого до всіх людей який має виконуватися ними беззастережно в різних життєвих ситуаціях.

За переконанням Л.Архангельського, моральна норма тоді буде прийнята індивідуальною свідомістю, коли буде усвідомлена суб'єктом поведінки, стане його внутрішнім переконанням, зіллється з волею, тобто стане внутрішньою основою свободи вибору вчинку. Результати психологічних досліджень Л.Виготського, Г.Люблінської, С.Рубінштейна доводять, що успішне усвідомлення дитиною важливих морально-етичних норм базується на її емоційній сфері.

І.Павлов підкреслював роль емоційної сфери в пізнавальній діяльності людини, зокрема, він вважав емоції джерелом сили продуктивної роботи головного мозку. Емоції забезпечують підготовку нервової системи до діяльності.

М.Боришевський зазначав, що емоційний компонент несе в собі домінуюче психологічне навантаження у процесі формування моральних

переконань, оскільки саме в ньому виражається ставлення особи до моральних норм і вимог. Крім цього, емоційний компонент нерозривно пов'язаний з мотивацією вчинків і фактично є джерелом мотиваційної, спонукальної функції морального переконання. “Глибоке усвідомлення сутності моральних норм у поєднанні з переживанням їх істинності (тобто єдність раціонального й емоційного) спричиняє виникнення у людини суб'єктивної готовності неухильно керуватися цими нормами у своїй поведінці” – писав М.Боришевський [1, с. 25].

Т.Титаренко, досліджуючи вплив емоцій на моральний розвиток дошкільників, акцентує увагу на тому, що дитина сприймає необхідне не як зовнішнє, примусове, а як предмет власних соціальних потреб, що формується як щось особливо значуще, бажане. Формами прояву регулятивної функції емоцій як інтегральної є оцінювальна, прогностична і спонукальна. Оцінювальна функція, на думку автора, є найбільш адекватною дошкільному віку. Оцінка розглядається як сполучна ланка між світом цінностей, у тому числі моральних, і сферою потреб, представлених емоціями. Емоція як перша сходинка розвитку оцінки поступово насичується раціонально і набуває морального змісту.

На основі *оцінювальної* функції зароджується *прогностична* та *спонукальна*. Прогностична функція полягає в появі образу як моделі необхідної поведінки, що випереджає результати здійснюваних суб'єктом моральних дій. У цьому образі зосереджене згадуване минуле, реальна дійсність і передбачуване майбутнє.

Отже, як свідчать психологічні дослідження О.Запорожця, А.Виноградової, Г.Люблінської, Г.Костюка, тільки знань моральних вимог ще недостатньо для того, щоб дитина поводити себе шанобливо, гуманно по відношенню до дорослих. У формуванні такої моральної якості, як шана до дорослих, потрібен органічний зв'язок знань, тобто правильних уявлень і понять, та оціночних ставлень (добре, погано, благородно і т.д.). Як свідчать результати досліджень, оціночні ставлення та судження є первинним

регулятором моральних дій дитини, тому важливо, щоб правила поведінки по відношенню до дорослих викликали у дошкільника живий емоційний відгук. На основі оцінки у дитини складаються моральні уявлення як чуттєво-наочні образи правильної поведінки. Саме завдяки моральній оцінці дитина ділить усе, що відбувається навколо неї, на два протилежні полюси: добро – зло, правда – брехня, любов – ненависть, розум – невігластво, милосердя – жорстокість, честь – ганьба, радість – горе.

Важливим моментом у формуванні шани до дорослих є оцінка не лише чужих чи власних дій, поведінки, що складає взаємовідносини з дорослими, але й оцінка емоційного стану іншої людини, в даному випадку емоційного стану матері, батька. Саме на основі такої оцінки буде розвиватися здатність дитини до співпереживання, співчуття, що приведе до розвитку моральних почуттів по відношенню до батьків та дорослих: чуйність, турботливість, доброзичливість та ін. Результати досліджень доводять, що діти старшого дошкільного віку здатні самостійно помічати настрій, емоційний стан близьких їм людей і відповідно вести себе в тій чи іншій ситуації.

Оцінка вчинку, наголошує Л.Островська, є одним з найбільш дієвих методів морального виховання. Оцінка повинна даватися у найкритичнішій і найдоступнішій для дитини формі, тоді навіть малюк при правильному ставленні до його дій здатен зрозуміти: схвалюють чи засуджують його вчинок. Таким чином, поступово у дитини відбувається накопичення життєвого досвіду, формування моральної свідомості. У дошкільному віці дитина починає самостійно оцінювати власні вчинки з погляду оточуючих, їй стає незручно, соромно, коли вона відчуває, що її засуджують.

Моральна самооцінка, що виникає в дитини на кінець дошкільного віку, є початковим етапом розвитку потреби в моральній поведінці, уявлення власного емоційного стану і передбачення наслідків для самої себе, свого втручання або невтручання в ситуацію (самосхвалення, самозвинувачення і т.п.). На основі проведених досліджень Т.Титаренко робить висновок про те, що однією із важливих умов розвитку в дошкільника моральної

саморегуляції є розвиток у нього внутрішніх емоційних уявлень про те, яким би він хотів себе бачити в моральній ситуації незалежно від контролю та зовнішніх санкцій.

Моральна регуляція поведінки включає вимоги до дитини самостійно оцінити власні дії та відповідним чином спрямувати свою поведінку. Це означає, що оцінка, якій піддається моральний вчинок, має стати внутрішнім регулятором, тобто самооцінкою. Роль оцінки і самооцінки в моральному розвитку дитини детально вивчалася в дослідженнях С.Якобсон, В.Щур. Отримані ними результати довели, що рушійною силою в подоланні поведінки, що не відповідає моральним нормам, є протиріччя між уявленнями дитини про себе як хорошу і усвідомленням власного вчинку як негативного.

Результати психолого-педагогічних досліджень указують на психологічну готовність дітей дошкільного віку до моральної дії. Ця готовність визначається знанням моральної норми та емоційним ставленням до неї. Для того, щоб знання про моральне ставлення до дорослих набули морального значення, вони мають зачіпати почуття, переживатися дитиною та втілюватись у її власній поведінці.

Дошкільне дитинство є тим періодом, в якому засвоюються перші етичні норми поведінки – моральні якості, в тому числі і шанобливе ставлення до дорослих. Вони формуються в процесі діяльності дитини (Д.Ельконін, Г.Люблінська, А.Виноградова). Це твердження обґрунтовується і В.Сухомлинським: “В молодшому віці норми моралі розкриваються перш за все в конкретному емоційному вчинку”.

Т.Поніманська акцентує увагу на тому, що показником вихованості дитини є поведінка, яка відповідає духові моральних принципів і норм. Крім того, саме через моральну поведінку буде реалізовуватися діяльнісний компонент поняття “шани до дорослих”, що складається з гуманних учинків дітей стосовно батьків: привітність, турбота, надання допомоги, чуйність та ін. Дитина морально зростає, в ній утверджуються гуманні позиції лише тоді,

коли сама вона активно діє. Керувати процесом морального становлення особистості дитини в цілому – означає соціально організувати діяльність дошкільника, створювати умови для виявлення шани до дорослих, щоб дитина практично, через власні дії та задоволення від їх результату відчувала значущість та необхідність виявлення шанобливого ставлення до близьких та рідних.

За твердженням Е.Ільєнкова для того, щоб людина стала особистістю, необхідно поставити її з самого дитинства в такі стосунки з іншою людиною (зі всіма іншими людьми), у середині яких вона не тільки б могла, але й змушена була б стати особистістю.

Моральна поведінка означає єдність мотиву і дії. Важливим новоутворенням психіки дошкільника є формування ієрархії мотивів (О.Леонтьєв, М.Заброцький, В.Мухіна). В.Мухіна доводить, що супідкорення мотивів є найважливішим новоутворенням у розвитку особистості дошкільника, адже ієрархія мотивів надає певної спрямованості всій поведінці людини, що дає змогу оцінювати не лише окремі вчинки дитини по відношенню до батьків чи дорослих, але й поведінки загалом, як позитивної, так і негативної.

Одним з показників моральної вихованості є переживання моральних мотивів, а не окремі вчинки дитини. Адже один і той самий учинок може бути викликаний різними мотивами і свідчити про різні рівні засвоєння дітьми моральних норм. Ставлення до батьків та інших людей за своїм змістом проявляється в тому, як діти пояснюють мотиви своїх дій, що вони вважають причиною уявного або реального вчинку. Отримуючи статус мотивації, моральна якість стає джерелом моральної активності особистості. Якщо провідними мотивами поведінки стають суспільні мотиви, виконання та дотримання моральних норм, дитина в більшості випадків буде діяти під їх керівництвом, і навпаки, коли дитиною керують особисті мотиви, це суттєво впливає на порушення правил поведінки.

Отже, важливою основою формування в дитини шанобливого ставлення до дорослих є формування в неї системи домінуючих мотивів, що відповідають моральним нормам суспільства. Аналізуючи вищевказане, можна зробити висновок, що психологічними основами формування шанобливого ставлення до дорослих є когнітивний, емоційний та практичний компоненти.

Когнітивний компонент передбачає формування моральної свідомості дитини, наявність у неї певних знань, уявлень та суджень стосовно ролі дорослих, правил поведінки з ними, що регулюються суспільними нормами.

Емоційний компонент уключає в себе розвиток певних особистісних якостей, що зумовлюють моральну поведінку стосовно дорослих, розуміння власних емоційних станів, причин, з ними пов'язаних; моральні мотиви, потреби, самооцінку дитини.

Практичний компонент складає діяльнісну категорію поняття “шана до дорослих” і виявляється у гуманних вчинках дітей стосовно дорослих та передбачає наявність у дитини навичок моральної поведінки, шанобливого ставлення по відношенню до дорослих, здатності регулювати власну поведінку через співвіднесення, прагнення діяти відповідно до суспільних морально-етичних норм.

Отже, для формування у дітей 5-го року життя шанобливого ставлення до дорослих необхідна система роботи, що має вестися у трьох напрямках; накопичення елементарного гностичного морального досвіду, утвердження практичного досвіду моральної поведінки стосовно дорослих і формування моральних мотивів поведінки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Боришевський М.Й.* Моральні переконання та їх формування у дітей. – К.: Рад. школа. 1979. – 48 с.
2. *Воспитание нравственных чувств у старших дошкольников* / Под ред. Виноградовой А.М. – М.: Просвещение, 1989. – 96 с.

3. *Запорожец А.В.* Об эмоциях и их развитии у ребенка. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста. – М.: Педагогика, 1986. – 216 с.
4. *Люблінська Г.О.* Дитяча психологія. – К.: Вища школа, 1974. – 355 с.
5. *Помінамська Т.І.* Моральне виховання дошкільників. – К.: Вища школа, 1993. – 111 с.
6. *Стельмахович М.Г.* Українська родинна педагогіка. – Навч. пос. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.